
III.

STRATEGIJSKA
JEZGRA
GENERALNOG
URBANISTIČKOG
PLANA
ZAGREBA

AKTERI

Nadlokalni akteri

(a) **Država.** U osnovi država se kao akter gradske zagrebačke preobrazbe javlja na popisima dviju skupina aktera: nadlokalnih i – lokalnih. Konvencionalnom je analitičkom mišljenju samorazumljiv stav da je država nadlokalni sudionik razvitka. No preciznija analiza pokazuje da se ona javlja i kao **lokacijski zainteresiran akter**. Zbog toga je treba opisati kao aktera s dvostrukim likom. U ovom je odjeljku opisana kao akter nadlokalne razine.

S te razine država na zagrebačku gradsku preobrazbu djeluje kao **regulativni akter**. Opći shematizam te regulacije opisuje se imenom “tranzicija”. Ona, poznato je, obuhvaća tri osnovna procesa: demokratizaciju (politička preobrazba), privatizaciju (gospodarska preobrazba) i modernizaciju (strukturna preobrazba). Drukčije rečeno, država s nadlokalne razine djeluje na zagrebačku gradsku preobrazbu ovisno o tomu kako organizira tri osnovna procesa/sastavnice tranzicije. U prvom se procesu oslobađaju novi politički subjekti. U drugom se procesu oslobađaju novi vlasnički subjekti. U trećem se procesu oslobađaju novi poticaji, mjerila i hijerarhija aktera preobrazbe, u rasponu od onih političkih i gospodarskih do onih prirodno ukorijenjenih u civilnom području života (različite neprofitne udruge, imaginarne i stvarne institucije itd.). U prijašnjim je odjeljcima pokazano da je u dokumentima *Strategije* nagoviješten jedan lik modernizacijskog procesa. On se opisuje nazivom “obzirni razvitak”. Njegova “proširena” interpretacija pokazuje da se njime **delegitimira** strategija razvitka pod svaku cijenu (neovisno o ekolozijskim i socijalnim štetama) te razvitak Zagreba koji bi se temeljio na pravu Zagreba da bude unutrašnjim kolonizatorom Hrvatske (izrazita ovisnost s tipičnom polarizacijom: središte/periferija).

Razumiju li se sve naznačene državne intencije kao jedinstveni pravac utjecaja, zasnovano je ustvrditi da je drža-

va, u ulozi nadlokalnog aktera zagrebačkog razvitka, izravno zainteresirana za razvitak kojim se potvrđuje **građanska izvrsnost grada, odgovornost za nacionalnu integraciju** te **obzirnost u odnosu prema svijetu života** (okoliš, kulturna baština, marginalne skupine, svakodnevica itd.). Bitna razlika u razvojnom djelovanju između države do 1991. godine i države nakon 1991. očituje se u činjenici da država nakon 1991. **nije strukturno podređena** paleotehničkim modernizacijskim fantazmima (paleoindustrija kao strukturna podloga poretka) te da u međunarodnoj zajednici ima legitimaciju autonomnog člana (bez posredovanja “viših” federativnih tvorevina). To, praktično, znači da od bir likova modernizacije, napose likova nove **tehničke ekspanzije**, nije unaprijed zadan strukturnim opsesijama poretka nego je ovisan o parametrima obzirnog razvitka na jednoj strani, a o racionalnoj procjeni dobiti i šteta na drugoj; te da je Zagreb, u ulozi glavnoga grada, stekao posebnu **legitimacijsku zadaću** u međudržavnim odnosima.

Izravna posljedica prve spomenute razlike očituje se u tomu što lokacijski imperativi industrijskog sektora **nemaju** status općih državnih imperativa; nemaju ni status općih gradskih imperativa. Oni su, jednostavno, skupina posebnih lokacijskih imperativa zaštićenih primjerenom, ali posebnom, interesnom mrežom. Izravna posljedica druge spomenute razlike očituje se u tomu što legitimacijska zadaća Zagreba pretvara grad u jednu vrstu “nacionalnog manekena” čija je zadaća **zrcaliti najbolje osobine hrvatskog društva**. Zahvaljujući tomu, preobrazba Zagreba postaje ovisna o posebnim mjerilima kakvoće koja (mjerila) posebno ohrabruju one njezine oblike u kojima se jasno potvrđuje nadmoć **civilizacijske i razvojne autonomije**, grada, ali i Hrvatske u cjelini. Više od naznačenih mjerila država s nadlokalne razine ne zahtijeva. Ona točnije opisuje obzor prihvatljivih mogućnosti nego uputnice s izvedbenim posljedicama.

(b) **Imaginarne institucije**. Sintagmom označujemo sve one institucionalne mreže i predloške koji izravno djeluju na ponašanje skupina i pojedinaca, a koje nisu nužno artikulirane u odgovarajućim organizacijskim formama. Primjerice, predodžbe o kolektivnom identitetu skupine sastavnice su imaginarne institucije poznate pod nazivom “kolektivni identitet”. Predodžbe o boljem i poželjnijem životu sastavnice su imaginarne institucije poznate pod nazivom “utopijska svijest”. Itd. Nije teško uočiti da one nemaju jasnih lokacijskih posljedica. Dakle imaginarne in-

stitucije nisu tipični akteri interesnog nadmetanja za bolje ekološki položaje. Ali su, zato, na drugoj strani, važni proizvođači **prihvatljivih mjerila preobrazbe** (i društva i okoliša).

Na koji način imaginarne institucije djeluju na zagrebačku gradsku preobrazbu, pokazano je na drugom mjestu (10; 1997). Zato nije potrebno na ovom mjestu ponavljati poznato. Upozoriti je, međutim, da njihova prisutnost u urbanoj preobrazbi stvara i množi brojna simbolična značenja koja se dopisuju pojedinim zagrebačkim gradskim činjenicama i sklopovima. (Primjerice, značenje Gornjeg i Donjeg grada, značenje Novog Zagreba, značenje Trga bana Jelačića itd.) Ta se značenja drže strukturnim sastavnicama činjenica i sklopova kojima se dopisuju. Drukčije rečeno, priznaje im se vrijednost **objektivne** činjenice, kakvu imaju i pojedina prirodna obilježja područja ili mjesta u gradu. Zahvaljujući tomu promjene značenja u kolektivnom se iskustvu doživljuju kao promjene jednako važne fizičkim promjenama. U upravljanju gradom nije teško nadzirati izvore izravnih osporavanja takvih značenja (primjerice, izravno ugrožavanje ili zapuštanje kulturne baštine, spomenika ili važnih kuća). Ali je teže nadzirati izvore ugrožavanja značenja kojima je podrijetlo u “neplaniranom” socijalnom i funkcionalnom kontekstu (primjerice, smeće ili buka u blizini crkve itd.). Analiza imaginarnih institucija olakšava kritičko pretresanje takvih poremećaja.

(c) **Subjekti gospodarske globalizacije.** Posrijedi je skupina razvojnih aktera podrijetlom heterogena; jedni su inozemna podrijetla (inozemni poduzetnici), a drugi su podrijetlom iz hrvatskog društva (“domaći” poduzetnici). No neovisno o različitu podrijetlu u odnosu prema Zagrebu pokazuju srodan model ponašanja. Model se može reducirati na dvije osnovne odrednice. (i) Gospodarsko je ponašanje po strukturi i praksi “globalno”, dakle ne ovisi ni o kakvim mjesnim razlikama. (ii) Maksimizacija dobiti, a minimizacija lokalnih obveza osnovno je načelo djelovanja “globaliziranog” subjekta. Sažmu li se skicirane redukcije, dobiva se specifični lik gospodarske i razvojne prakse koji se temelji na aspiraciji da se u odabranom lokalnom okružju steknu što veće dobiti, a izbjegnu ikakva ulaganja u lokalnu zajednicu i njezine razvojne strategije. Reći da je taj lik istovrstan liku razvojnog cinizma nije potpuno opravdano. Nije, zbog toga što ima i više nego dovoljan broj primjera planiranog iscrpljivanja “globalnih” sudionika raznorodnim lokalnim obvezama (u rasponu od obvezujuće korupcije radi dobivanja novih poslova do

iznuđena zapošljavanja lokalnog stanovništva bez profesionalne kompetencije). Na drugoj strani, teško je odreći mnogim oblicima praktična ponašanja “globalnih” sudionika neokolonijalne atribute.

U zagrebačkoj zbilji subjekti gospodarske globalizacije djeluju, dakle, na temelju reduciranih pragmatičnih modela. Oni se, zahvaljujući tomu, javljaju kao investitori u brojne uređaje i sklopove, koji nerijetko **povoljno utječu na ukupnu kakvoću životnih uvjeta u gradu**. Ali su, na drugoj strani, ravnodušni prema Zagrebu kao javnom (životnom, simboličnom ili ekolozijskom) dobru. Zato u gradu i nemaju posebnih, unaprijed određenih, lokacijskih interesa. Izgrađena racionalna tradicija na kojoj temelje vlastito djelovanje olakšava, međutim, sustavni nadzor njihovih praksa. Taj će nadzor biti toliko uspješniji koliko je i sam dio iste racionalne tradicije javnog ponašanja.

(d) **Građanska javnost**. Ona ima dva glavna lika. Prvi je međunarodno iskustvo o Zagrebu. Jasno da ono ne djeluje na zagrebačku preobrazbu neposredno. Za takvo što nema primjerenih tehničkih mogućnosti. Međutim, to je iskustvo matično žarište niza specifičnih aspiracija i želja koje se iz inozemnog konteksta upućuju na zagrebačku adresu. One su, dakako, različito strukturirane; imaju i različit stupanj obvezatnosti. Ali je nedvojbeno da su stalno prisutne u ukupnom “simboličnom univerzumu” u kojemu se određuju glavni likovi zagrebačkog identiteta.

Drugi lik građanske javnosti je niz aspiracija, želja i zahtjeva koje se upućuju na zagrebačku adresu iz matičnog, hrvatskog društva. I one su, kao i u prethodnoj skupini, raznorodne i po tematskim odrednicama i po stupnju obvezatnosti. Ali su bitne sastojine kolektivnih hrvatskih predodžaba o poželjnom Zagrebu. Posebno jasne obriše one dobivaju kada se njihovi nositelji i fizički premjeste, makar samo privremeno, u Zagreb.

Promatrane iz praktične, urbanističke, perspektive, sve te sastavnice nadlokalne građanske javnosti jedva da se mogu uobličiti u praktično uporabljive napatke ili pomagala. No to im i nije glavna svrha. One djeluju na zagrebačku preobrazbu **usporodno s mrežom imaginarnih institucija**. Dakle, olakšavaju odrediti onaj horizont očekivanja i prihvatljivih mjerila preobrazbe koja u preobrazbi funkcioniraju transinteresno, kao jedna vrsta simboličnog javnog dobra. Budući da je riječ o “akteru” koji nema poseban ekolozijski položaj u zagrebačkoj zbilji, očito je da se spomenuta mjerila pretvaraju u aktivna pomagala preobrazbe samo na temelju njihova posvajanja u zagrebačkoj

svakodnevicu i institucijama kojima je zadaća usmjeravati gradsku preobrazbu. Sukladno tomu, nadlokalna građanska javnost djeluje kao jedna vrsta **generalnog poticaja**. Predvidljivo je da on nije lokacijski zainteresiran. Ali je, zato, kriterijski i više nego određen.

Lokalni akteri

(a) **Država**. Već smo upozorili da je država i u skupini lokalnih aktera. Međutim, u ovoj skupini ona djeluje izrazito **lokacijski zainteresirano**. Njezinu praksu uobličuju različite državne institucije i ministarstva; svaka takva institucija u gradskom se okolišu ponaša **kao autonoman akter, sa specifičnim lokacijskim aspiracijama i interesima**. Upozoriti je: u ovom liku gradske prisutnosti država **nije** zaštitnicom javnog dobra i uvjeta njegove razvojne uporabe. Naprotiv, posrijedi je lik djelovanja i prisutnosti koji se oblikuje sukladno drugim, posebnim likovima i akterima gradske preobrazbe, dakle, kao akter s **posebnim** zahtjevima. Tipični nesporazum koji se u ovakvim slučajevima javlja sastoji se u tome što se opisanom, posebnom, interesnom ponašanju pojedinog državnog aktera dopisuje uloga i ovlast zaštitnika javnog dobra. Zahvaljujući tomu, dopuštaju mu se i praktične ovlasti koje mu nikako ne mogu pripasti u jasno nadziranoj javnoj proceduri. Drukčije rečeno, na taj se način **specifične** institucionalne potrebe pojedinih državnih ureda i ustanova transformiraju u opće državne interese. Iz predočenih naznaka očito je da je na djelu specifična razvojna **krivotvorba**.

Izravna posljedica takve mijene je stjecanje birokratskih ovlasti za povlašteno “raubanje” gradskih pogodnosti i dobara za koja su pojedini državni uredi i ustanove specifično zainteresirani. Na taj se način grad desubjektivizira na način analogan desubjektivizaciji s pomoću (paleo)industrijskih radnih organizacija u socijalističkom razdoblju. Razvojno napuštanje takva modela prirodno implicira da se država, kada se javlja kao lokalni sudionik gradske preobrazbe, **natječe za gradske pogodnosti** pod uvjetima sličnim uvjetima drugih sudionika gradske preobrazbe. Implikacija prirodno proizlazi iz činjenice da u lokalnoj ulozi država **nije** zaštitnik javnog dobra nego teritorijalni poduzetnik/korisnik sa specifičnim “privatnim” interesima.

(b) **Katolička crkva**. U Zagrebu, dakako, djeluju i druge vjerske zajednice (pravoslavna, muslimanska, protestantska, židovska itd.). I one imaju svoje teritorijalne interese i aspiracije. Međutim, one su **manjinske crkve**. To,

praktično, znači da one mogu, na temelju posebnih lokacijskih aspiracija i interesa, presudno utjecati na posebna gradska područja (primjerice, muslimanska crkva u Folnegovićevoj naselju ili pravoslavna crkva u gradskom središtu, na Preradovićevoj trgu). Ali zbog malobrojnosti, one ne mogu utjecati na ukupnu organizaciju grada kao cjeline. Po tome se Katolička crkva od njih razlikuje. Budući da je većinska, ona, **oblikujući mrežu gradskih župa**, i na taj način izravno utječe na integracijske procese u gradu. Podsjećamo da je jačanje rubnih župa tridesetih godina u Trnju, primjerice, izravno osnažilo prvu urbanu preobrazbu Trnja. Nije zato nekorisno mrežu lokalne samouprave u Zagrebu razvijati sukladno župnoj mreži.

Drugi lik prisutnosti Katoličke crkve kao lokalno zainteresiranog aktera gradske preobrazbe jest **lik vlasnika** velikih dijelova grada. U socijalističkom razdoblju, kada je oteto vlasništvo bilo izjednačeno s dobrima nacionaliziranim zbog javnih svrha, taj specifični interes katoličke zajednice nije se mogao probiti u institucionalnu javnost. Cenzurirao se s pomoću naznačenog izjednačavanja. Zahvaljujući tomu, svaki pokušaj da Crkva dobije oteta dobra izjednačavao se s političkim oponiranjem javnim razvojnim svrhama. Devedesetih godina, dakako, ta je sistemski klopka uklonjena. Njezino iščeznuće bacilo je jasniju svjetlost na veličinu **privatnog** crkvenog vlasništva u gradu. Međutim, i u ovom slučaju treba upozoriti da je ovaj lik crkvene prisutnosti u gradskoj preobrazbi **lik specifičnog privatnog aktera**, a ne lik izravno zainteresiran za cjelinu gradske preobrazbe. Lako je, dakako, zamisliti privatne interese Crkve koji su sukladni nekim gradskim interesima (primjerice, zaštita spomenika koji su crkvena dobra). Ali ta činjenica nema strukturnih posljedica. Na djelu je akter s dva posebna lika. Njihove posebne razlike bitno određuju i prakse koje oni organiziraju.

(c) **Poduzetnici**. U prijašnjem smo odjeljku upozorili da u gradskoj preobrazbi sudjeluju subjekti gospodarske (i političke) globalizacije. Međutim, to njihovo svojstvo ne implicira specifične lokacijske strategije. Predvidljivo je da će kakva inozemna bankarska ispostava težiti lokaciji u bolje uređenom gradskom dijelu, s većom koncentracijom stanovnika. Ili da će kakva tercijarna tvrtka težiti položaju koji joj olakšava unutrašnju organizaciju i povoljno utječe na cijenu usluga (pristupačnost, opremljenost infrastrukturom itd.). No to su opće pragmatične aspiracije, koje nisu usmjerene prema gradskoj zbilji kao cjelini. Zato su one

prirodno zainteresirane za preglednu proceduru stjecanja potrebnih dopusnica i ovlasti, u kojoj se konstrukcijski računa i s drugim konkurentskim akterima.

No osim te skupine u gradskoj preobrazbi sudjeluje i skupina poduzetnika **specifično zainteresirana za uporabu grada za autonomne razvojne ciljeve**. Zametak takva interesa leži u sistemskoj ulozi paleoindustrije u prijašnjem razdoblju. Poznato je, akteri iz industrijskog sektora, upravo zbog strukturne ovisnosti poretka o industriji, dobivali su **metasistemska prava** o kojima drugi sudionici promjene nisu mogli ni sanjati (povoljne lokacije bez cijene, povlastice u plaćanju gradskih pristojba, mogućnost formiranja gradskih uprava po mjeri vlastitih interesa itd.). Zahvaljujući tomu, djelovali su u gradu kao njegovi **unutrašnji kolonizatori**.

Nije teško predočiti ni nove, “kapitalističke” poduzetnike sa sličnim aspiracijama. Neki među njima samo nastavljaju sistemske fantazme socijalističkog poretka jer su i oblikovani preobrazbom socijalističke radne organizacije u novo “poduzeće”. Drugi su, pak, baštinici praksa “divljeg” poduzetništva, bilo tuzemna bilo inozemna podrijetla, izvježbani u parasistemskim mrežama “raubanja” grada. Oni prirodno teže gradskoj politici koja je odustala od socijalne i ekološke cijene gradskih dobara. I u kojoj grad praktično funkcionira kao dobro koje gradska zajednica ne može nadzirati.

(d) **Institucionalni akteri “civilnog društva”**. Posrijedi je skupina aktera koji se oblikuju na širokom području “civilne sfere”. Skupina obuhvaća, i po aspiracijama i po urbanoj kompetenciji, raznorodne sudionike. Njihova je, međutim, zajednička karakteristika izravna povezanost s **građanskim praksama diferencijacije i individualizacije**. Konkretni likovi praksa raspoređeni su u širokom rasponu, od brige za sigurnost invalidnih osoba u gradskom okolišu ili ljubitelja različitih supkulturnih stilova do profesionalnih kriterija skrbi o okolišu. Njihova tematska raznorodnost ne dopušta, dakako, nedvosmislene redukcije, nerijetko vrlo praktične u izradi prostornoplanskih dokumenata. Ali poučava da je i oblikovanje gradske zbiljnosti i upravljanje gradom u socijalnom pogledu toliko uspješnije koliko je u jasnijoj **strukturnoj korespondenciji s tom raznovrsnošću**. Uspješnije zbog toga što odgovornije izvodi strategijska uporišta potrebna za važnije odluke.

Prisutnost institucionalnih aktera “civilne” sfere u procesima oblikovanja gradske budućnosti važna je i zbog još

jednog učinka. Promotri li se pravci razvojnog pritiska aktera kakvi su država, crkva ili poduzetnici raznorodna podrijetla, s obzirom na njihove neposredne učinke u svakodnevi, nije teško uočiti da je jedna od prirodnih posljedica pritiska **podvrgavanje svakodnevce ili tromosti strategija zainteresiranih za političku i gospodarsku nadmoć ili tromosti strategija hijerarhijski uređenih subjekata**, gdje su likovi strategije neodvojivi od zamisli o hijerarhiji. U antropološkim analizama takvi se učinci opisuju kao tragovi **paranoidne subjektivnosti**. Budući da ne može bez ideje o neprijatelju, redovito joj izmiče izravna zainteresiranost za životnu zbilju kao autonomnu zbilju, koja oblikuje samostalnu racionalnost. Drukčije rečeno, pod takvim pritiskom gradska zbiljnost predvidljivo nestaje u apstrakcijama. Prisutnost sudionika “civilne sfere”, i gustoćom i institucionalnim obrisima, neovisno o tomu koliko su oni fragilni, uspostavlja potrebnu ravnotežu. **Ili barem potrebni protupritisak.**

(e) **Lokalna gradska javnost.** Njezina je važnost redovito isticana u pripremama najvažnijih urbanističkih dokumenata grada Zagreba već tijekom osamdesetih godina. Zato učenje iz javnosti i od javnosti nije, u zagrebačkim urbanističkim ustanovama, navika koja bi morala devedesetih poći od početka. Napokon, i istraživački kontinuitet do devedesetih godina izravno upućuje na taj zaključak.

Dvije su okolnosti, međutim, bitno ograničavale ulogu javnosti u izradi gradskih urbanističkih dokumenata. Prva je posljedica strukturnog predloška poretka. Budući da se orijentira s nekim utopijskim opsesijama, imaginacija koju poredak potiče i, treba li reći, priznaje, **uvide javnosti drži prigodnim uvidima**, koji ne mogu imati trajniju kakvoću i vrijednost. Zato i vrlo dragocjene pouke jednostavno podcjenjuje. Druga je činjenica posljedica čvrstog povjerenja stručnih skupina u model stručnog djelovanja zaštićen atributom “moderni”. Model, poznato je, sve glavne ovlasti za oblikovanje okoliša dopisuje “autoru”. Sukladno tim ovlastima model “konstruira” predodžbu o “korisniku”. Svako pak praktično, životno ponašanje takvih “korisnika”, koje se razlikuje od onoga konstruiranog, moderna stručna subjektivnost svodi, uglavnom, na nedozrelost za “propisanu” urbanu zbiljnost. Zahvaljujući tomu, poruke javnosti jedva da mogu steći vrijednost veću od vrijednosti prigodnih dosjetaka.

Unatoč tomu posebni procesi “subjektivizacije” javnosti, proizašli neposredno iz egzistencijalnog “kodiranja”

općih funkcija prostora i teritorija, te ustrajnost samog iskustva stečena “na terenu” postupno su vrijednost poruka i uvida gradske javnosti podigli do one razine gdje je njezino isključivanje iz procesa gradskog oblikovanja nemoguće radikalno provesti. Zato njezine poruke i pouke devedesetih godina treba razumjeti kao geste s posebnom prošlošću; **i s obvezujućom urbanom kompetencijom.** Na drugoj strani, njihovo javno podrijetlo prirodno nameće potrebu i za njihovom kritičkom provjerom.

(f) **Gradska uprava (poglavarstvo).** Reći da ono nije akter gradske preobrazbe nije, dakako, točno. Ali reći i da je akter preobrazbe s praktičnom moći koja joj se, konvencionalno, dopisuje, također nije točno. Dostatno je podsjetiti na položaj gradske uprave u prijašnjem modelu oblikovanja i upravljanja gradom. Njezinoj prirodnoj ambiciji da djeluje kao središnji akter gradske preobrazbe strukturno su suprotstavljene dvije činjenice. Prva se očituje u strukturnoj podređenosti grada akterima podrijetlom iz industrijskog sektora. To znači da, voljom poretka, gradska uprava **ne smije** optimizirati one razvojne ciljeve koji ugrožavaju ili osporavaju socijalnu konstrukciju društva s pomoću industrijalizacije. Drukčije rečeno, osporavanje industrijskih interesa poredak kodira kao politički riskantno ponašanje. Druga se činjenica očituje u kaotičnoj mreži gradske samouprave, u kojoj svaka posebna “općina” djeluje kao samostalan akter, bez nužne kooperacije sa središnjom gradskom upravom. Izravna posljedica te inverzije jest mreža prioriteta koja nije sukladna stvarnim gradskim potrebama i imperativima. Promatraju li se učinci tih činjenica svezano, dobiva se korisni nagovještaj slike stvarne razvojne moći tadašnje (središnje) gradske uprave.

Promjene devedesetih godina, poznato je, obuhvatile su i promjene spomenutih činjenica. Ali je, na drugoj strani, gradsko poglavarstvo steklo, zacijelo i nehotice, položaj **paranacionalnog** političkog suradnika. To znači da je ono, institucionalno promatrano, poglavarstvo jednoga grada, **i samo to.** Ali je, razvojno promatrano, poglavarstvo **glavnoga** grada, gdje je koncentriran najveći dio hrvatskih razvojnih dobara i mogućnosti. Način na koji se njima upravlja, neovisno o tomu koliko je “samo” gradski, **istodobno je i nacionalni.** No zbog toga što se ta činjenica ne može primjereno institucionalno opisati, on ne može izbjeći atribut “paranacionalni”.

Uloga paranacionalnog aktera razvitka gradskom poglavarstvu presudno određuje “polazni” razvojni položaj. Zahvaljujući tom položaju, ono ima autoritet ovlaštenog

razvojnog aktera i u odnosima s državnim akterima i u odnosima s akterima podrijetlom iz gradske svakodnevice. Na drugoj strani, međutim, taj položaj nameće dvostruko vrednovanje gradskih razvojnih odluka. Na prvoj razini one se vrednuju po učincima u gradu, kao lokalnom sklopu i zajednici. Na drugoj razini one se vrednuju po učincima u **nacionalnoj razvojnoj preobrazbi**. Primjerice, odluka gradske vlasti iz 1997. godine da planski izgradi veći broj stanova za siromašne Zagrepčane (sirotinjski stanovi) nesumnjivo je poželjna odmjeri li se samo sa stajališta koje vodi računa o unutrašnjim posljedicama te odluke. Odmjeri li se pak ista odluka s nacionalnog stajališta, očito je da ona nije najbolja. Nije, najprije zbog toga što pojačava privlačnost Zagreba u nacionalnim migracijskim mrežama i što stvarno potiče iseljavanje iz drugih mjesta i područja, napose onih izrazito zapuštenih.

Nisu, dakako, sve odluke gradskog poglavarstva s nacionalnim implikacijama. Mnoge nisu više od konvencionalnih komunalnih gesta, bez kojih nije zamisliva preobrazba ni jednog gradskog naselja. No, nerijetko, time se zastiru nacionalne implikacije čak i tamo gdje ih je lako odrediti. Razlozi takvih inverzija ponajčešće su u posebnim interesnim praksama razvojnih aktera. One omogućuju pragmatičnu definiciju razvojnih odnosa te, zahvaljujući tomu, i dalekosežne redukcije razvojnog horizonta grada. No neovisno o pravcu socijalne interpretacije naznačene razvojne dvostrukosti gradskog položaja, sama činjenica da je na djelu paranacionalni akter izazivlje brojne aspiracije i pritiske. Zato je, redovito, i politička dramtizacija razvojnih prilika u Zagrebu izrazitija i – grublja nego u drugim većim hrvatskim gradovima.

Još su dvije globalne činjenice koje izravno utječu na razvojni položaj gradskog poglavarstva posebno važne. Prva se očituje u gospodarskoj praksi. Gradsko je poglavarstvo, na prvoj razini te prakse, sudionik koji, kao državni ovlaštenik, nadzire kakvoću javne procedure u svakom posebnom slučaju gospodarske inicijative. Ono, dakle, jamči njezinu pravnu valjanost. No, na drugoj razini te prakse i samo je gradsko poglavarstvo sudionik gospodarskog natjecanja, dakle **jedna vrsta poduzeća**, koje na temelju vlastitih dobara i resursa razvija autonomnu gospodarsku strategiju. U tom kontekstu gradsko je poglavarstvo **poslovna uprava** (imaginarnog) poduzeća. Uočiti je da je u upravnoj tradiciji europskih gradova razlika između tih razina jasna i u organizacijskoj shemi. Zato gradovi imaju **dvije vodeće figure: gradonačelnika i gradskog menadžera/di-**

rektora. Prvi dobiva ulogu i položaj na temelju ovlasti za pravni nadzor svake posebne gospodarske inicijative. Drugi, pak, na temelju gospodarske uporabe gradskih razvojnih dobara (zemljište, javna oprema, stanovi, usluga, vlasništvo poduzeća itd.).

Druga globalna činjenica očituje se u promjeni položaja privatnog vlasništva. Ono, poznato je, u prijašnjem sistemskom pejzažu nema ulogu veću od rezidualne. Tomu nije oprečna ni činjenica da je približno 50% stanova u Zagrebu zaključnih osamdesetih godina bilo privatnim vlasništvom. Riječ je o uporabnim dobrima koja se promeću u profitna dobra samo u posebnim slučajevima, ili kao dio sivog gospodarstva. Zato veliki vlasnici nemaju u razvojnoj strategiji nikakvu posebnu ulogu, izvedenu iz vlasničkih prava. Devedesetih godina, međutim, vlasništvo (ponovno) zadobiva položaj profitnog dobra. Ta činjenica ohrabruje osamostaljivanje vlasnika takvih dobara kao specifičnih **razvojnih partnera** grada. Po sektorskom podrijetlu oni su, rekli smo, akteri poduzetništva. Ali po ovlastima oni su, nerijetko, gradskim partnerima. Ne zbog posebnih parapolitičkih odnosa nego zbog zgoljne činjenice da **se bez njihove suradnje ne mogu razvojno transformirati dobra čiji su vlasnici.**

Ta okolnost nesumnjivo implicira mogućnost da se u gradu osamostale akteri koji će sustavno težiti desubjektivizaciji grada po predlošku naznačenom još u socijalističkom razdoblju. No, na drugoj strani, gradu stoje na raspolaganju nove systemske mogućnosti, kakve u prethodnom modelu nije imao. Prva, i najmanje tegobna, jest mogućnost što je nudi veza između demokratske procedure odlučivanja i razvojne strategije. Veza poučava da **demokratske procedure koje nisu organski srasle sa strategijom razvitka nemaju socijalni autoritet.** To, posredno, znači da ni vlasnici ne mogu izbjeći obvezu "socijalizirati" svoje ciljeve. Druga mogućnost skrivena je u generalnom urbanističkom planu. U gospodarskim praksama koje ovise o tržištu takav dokument redovito izazivlje promjene cijene i poželjnosti pojedinih gradskih područja, ovisno o tomu što će se, po planskom nacrtu, tamo u bliskoj ili daljnjoj budućnosti dogoditi. Bitno je uočiti da se takve promjene zbivaju **u sadašnjosti**, neovisno o tome što su događaji koji promjene nagovješćuju predviđeni za budućnost. Drukčije rečeno, generalni urbanistički plan, svaka-ko posredno, utječe na tržišno vrednovanje i cijenu gradskih dobara na pojedinim područjima. Stoga se može koristiti **i u snižavanju cijena takvih dobara i područja.** Već

i zbog toga razvojno partnerstvo vlasnika i grada nije odnos u kojemu je grad posve nemoćan. Kraće rečeno, svaki pokušaj vlasničkih aktera, neovisno o posebnu obliku njihova socijalnog konstituiranja, da nadziru gradsku autonomiju i (de)subjektiviziraju grad na mehanički skup vlasništava, grad može uspješno spriječiti, najprije razvojnom delegitimacijom vlasničkih strategija, a potom i zemljišnom politikom koja vrijednost tih vlasništava može ozbiljno ugroziti. Koliko će, međutim, od ponuđenih mogućnosti gradsko poglavarstvo zbilja i koristiti, ovisi, dakako, ponajprije o njegovim temeljnim ciljevima. Nije, vidi se, nevjerojatno da oni budu i – protugradski.

(g) **Komunalna poduzeća.** Očekivati da će njihova poslovna i gradska politika biti potpuno sukladna nalozi ma gradske uprave svakako je naivno. Iskustva svih gradskih politika pokazuju da se komunalna poduzeća teže (samo)oblikovati kao jedna vrsta lokalnih monopolista, koji imaju ekskluzivni nadzor nad nekim, važnim, gradskim poslovima i uslugama. Ta tendencija prirodno implicira i ambiciju da se korisnička prava građana reduciraju. Redukcijom se cilja ograničiti korisnička prava na najnužnija te isključiti predodžbe o obvezatnoj kakvoći poslova i usluga koje se orijentiraju prirodnom različitošću građana korisnika. Drukčije rečeno, težnja za monopolnim položajem obuhvaća i težnju da **se za istu ili veću cijenu smanji i opseg i kakvoća usluga** što ih komunalna poduzeća, po sistemskim ovlastima, trebaju pružiti.

Na drugoj strani, gradskoj upravi stoje na raspolaganju različiti mehanizmi poticanja tržišnog natjecanja za poslove koje pojedina komunalna poduzeća teže monopolizirati. Mehanizmi, međutim, imaju i jedno ograničenje. Njima se ne ukida baš svaka monopolna perspektiva. Ne ukida zbog toga što – radi dnevnih imperativa – jedan broj komunalnih poslova **nije moguće drukčije organizirati nego po modelu javnog komunalnog poduzeća.** Posrijedi su, najprije, oni slučajevi gdje je nužna i poslovna i tehnička kontrola uporabe infrastrukturnih mreža (ceste, željeznička mreža, energovodi, komunikacijska infrastruktura itd.). Grad, primjerice, može zaposliti više prijevoznika u javnom gradskom prijevozu. Ali prirodno je da organizira samo jednu komunalnu službu kojoj je dužnost nadzirati tehničku ispravnost gradske cestovne mreže. Ta vrst ekskluzivnosti, koja je zaštićena, ponajprije, **tehničkom kompetencijom**, povratno oblikuje presudne predodžbe o budućnosti komunalnih i tehničkih mreža u gradu. Ovisnost o njima moguće je, dakako, stalnim sustavom suradnje i

nadzora pretvoriti u racionalnu sastavnicu upravljanja gradskim razvitkom. No to je moguće tek kada se cijene preobrazbe takvih tehničkih mreža uključe u ukupnu cijenu razvojne preobrazbe.

(h) **Novi ovisnici.** Sintagmom ne označujemo ovisnike o opijatima, što bi se, na prvi pogled, moglo zaključiti. Posrijedi su nove imigrantske skupine u Zagrebu, prispjele u grad u ratnom razdoblju, 1991.-1995., koje su u Zagrebu pronašle stalnu državnu adresu za potporu (prognaničku ili koju drugu). One su, dakle, ovisnice o sustavu državne skrbi za ljude ugrožene u ratu ili za žrtve rata. Nekoliko ambicioznijih procjena pokazuje da njihov broj nije mali: u rasponu je od 150.000 do 250.000 novodošlih.

Upozoriti je: razvojne sposobnosti Zagreba još od početka razdoblja prve modernizacije, u prošlom stoljeću, ovise o imigracijskim valovima. Sama činjenica da je u Zagreb prispjelo više desetina tisuća novih stanovnika nije, dakle, sama po sebi prijeporna. Prijeporne su, međutim, dvije činjenice. Prvo, novodošli su prispjeli u Zagreb potaknuti ratnom nevoljom, **a ne razvojnom ekspanzijom grada.** Drugo, razvojna kakvoća novodošlih nije posljedica nikakva prethodnog odabira nego, **naprosto, ratnog bijega.** Kraće: grad je dobio na skrb veliku "ovisničku" skupinu, a pri tomu njegova razvojna sposobnost ne samo da se nije povećala nego je i oslabila.

Sva mjerodavna istraživanja pokazuju da će se najveći broj prognaničkih skupina vratiti u mjesta iz kojih su prognane. To, napokon, pokazuje i praktično ponašanje prognanika u razdoblju 1996.-1998. No istraživanja pokazuju i to da će nemali broj (po procjenama barem 15-20%) prognanika odustati od povratka. Razloga je tomu više, pa se na ovom mjestu ne mogu posebno komentirati. U svakom slučaju, Zagreb mora računati da će u idućem desetljeću (u vremenskom obzoru generalnog urbanističkog plana) u njegovoj strukturi djelovati i takve ovisničke skupine. U prijašnjem smo odjeljku pokazali da se takve, i srodne, poteškoće ne mogu uklanjati osloncem isključivo na gradske predodžbe. Suradnja grada i države u tom je pogledu ne samo zadaća **nego zgoľjna nuŹda.**

(i) **Susjedi.** U skupinu zaštićenu tim naslovom ubrajamo sve one susjedne općine i gradove koji su ili na rubu grada ili na rubu njegove (gradske) regije. Susjedni je položaj, najkraće rečeno, dvosmislen. Na jednoj strani, spomenuti gradovi i općine imaju političku i upravnu autonomiju. Njihova uprava/samouprava, dakle, nije pod iz-

ravnim nadzorom Zagreba. Na drugoj strani, zbog **tehničke integracije** infrastrukturnih mreža oni su o Zagrebu izrazito ovisni; ovisnost **nije** politička nego funkcionalna. (Ali se može preobratiti i u političku.)

Susjedne su općine i gradovi ovisni o Zagrebu i na još barem dva načina. Prvo, pristupačnost brojnih zagrebačkih ustanova (naobrazba, kultura, usluge itd.) izravno povećava kakvoću životnih uvjeta u tim općinama i gradovima. Drugo, budući da je Zagreb i veliko tržište radne snage, spomenute općine i gradovi svoje viškove nezaposlenih “premještaju” na zagrebačko tržište. Zahvaljujući tomu, stvara se mehanizam prerazdiobe životnih uvjeta **na korist susjednih gradova i općina**. (Primjeri razvitka Samobora, Velike Gorice, Zaboka, mogu poslužiti na potporu iznesenim tvrdnjama.)

Tehnička ovisnost, međutim, susjede izlaže posebnom riziku. Oni **mogu postati područjima koncentracije rizičnih tehničkih uređaja i sklopova** koji se, pod pritiskom novih razvojnih aktera, moraju premjestiti iz Zagreba. Redovito, argumentacija koja se u takvim promjenama primjenjuje nije specifično politička. Radije se koriste prividno “neutralni” nalazi tehničke ekspertize.

Na temelju iznesenih natuknica potpuno je razvidno da je odnos Zagreb - susjedi dvosmislen. U njemu i Zagreb i susjedi mogu računati s određenim dobitima. **Ali i s predvidljivim rizicima**. Već i zbog toga je razvojna kooperacija na vanjskom gradskom rubu nužda. Baš zbog toga što je nužda, pretvara “izvanjske” susjede u “unutrašnje” sudionike, bez kojih razvojne zamisli ostaju socijalne apstrakcije.

TERITORIJALNI
ŽANROVI

Na koji način metropolski žanr određuje zagrebačku gradsku zbilju, pokazali smo na drugom mjestu (10; 1997). Zato u ovom odjeljku rabimo samo nekoliko natuknica, analitički obrazloženih prije.

Glavni smjer analize poučava da su metropolska mjesta **jedina neprenosiva mjesta** u druge životne cjeline. Zagreb je metropolskim mjestom (zajedno s još nekoliko hrvatskih gradova) **samo u modernom hrvatskom društvu** koje se s pomoću njega u ulozi glavnog grada **samoo-blikovalo**. Drukčije rečeno, metropolska su mjesta sabirališta identitetne i strukturne stabilnosti jedne društvene skupine. Ta njihova zadaća, predvidljivo, omogućuje da se metropolska mjesta jasno odijele od drugih: da se odijele gradovi u kojima se spomenuta zadaća izgrađuje te da se odijele posebna mjesta u tim gradovima gdje je prisutnost metropolskih mjerila i označitelja dominantna. Na drugoj strani, razgraničenja metropolske mreže mjesta unosi i posebna mjerila kakvoće i primjerenosti u oblikovnu i funkcionalnu praksu gradova s tim mjestima. Atribut “metropolski” jasno naznačuje da ono što “prirodno” pripada tim mjestima, i što im je “prirodno” primjereno, **nije samorazumljivo** na drugim mjestima.

Iznesene natuknice upućuju da **nije** cijela zagrebačka zbilja metropolskim mjestom. Nije, najprije, zbog toga što **nije homogena** s obzirom na prisutnost kolektivnih označitelja s pomoću kojih se učvršćuju značenjske mreže potrebne za akumulaciju slika kolektivne i strukturne stabilnosti. Više je mjerodavnih analiza potvrdilo da je koncentracija takvih označitelja najveća na potezu Gornji grad - Donji grad - Sava. Moguće je, dakako, takve označitelje uočiti **ili “intuirati”** i na drugim mjestima u gradu (primjerice potez 16. meridijana, maksimirska šuma, Medvednica, Mirogoj itd.). Ali spomenuti potez nagovještuje da je njihova koncentracija na tom teritoriju takva da su oni prirodna dominirajuća uporišta tamošnje urbane preobrazbe.

Odmjeri li se kritičnije spomenuti potez, lako je uočiti da je ta njegova posebnost priznata i u dosadašnjim nacrtima generalnih urbanističkih planova, napose u posljednjem iz osamdesetih godina. Koliko se ona (posebnost) primjereno i artikulirala odabranim graditeljskim i urbanističkim sintaksama posebno je pitanje, djelomično neovisno o prijašnjem uvidu. Neovisno zbog toga što je odbir sintakse (skupa oblikovnih i regulativnih pravila) ovisio o više međusobno oprečnih fantazama, intencija kojih nije bila dosljedno metropolsko dovršavanje Zagreba nego uspostava **svojevrzne “diktature apstrakcija”** (apstrakcije o savršenoj socijalističkoj državi, apstrakcije o tehničkoj harmoniji, apstrakcije o selu u gradskom središtu itd.). Zahvaljujući tomu, glavni sintaktički imperativi nisu nerijetko poticali stvaranje primjera metropolske izvrsnosti, koji baš **zbog te izvrsnosti nisu prenosivi drugamo**, nego stvaranje primjera u kojima se **nedvosmisleno potvrđuje hrvatski “talent” za reprize**. Ili ti drukčije: nadarenost za (izvršno) ponavljanje.

Na tom tragu metropolsko je dovršavanje Zagreba ostalo ograničeno obvezom da se **strasno ponove**, najčešće neželjni, graditeljski primjeri podrijetlom iz drugih zemalja ili gradova. Upozoriti je: i graditeljska i urbanistička retorika prve hrvatske modernizacije, promatra li se na razini modela, nije originalna. No za tim nema ni posebne potrebe, jer Zagreb **prirodno spada** u skupinu i mrežu gradova koji su prirodni baštinici šireg programa secesijske originalnosti. Drukčije rečeno, secesijska je graditeljska retorika **jednako zavičajno originalna u Zagrebu** koliko u Beču ili Pragu. Zato ona u Zagrebu, unatoč univerzalnim zadaćama i intencijama, može funkcionirati kao samorazumljiva strategija **s lokalnom legitimacijom**. Ona se **ne prakticira** u Zagrebu kao retoričko ponavljanje događaja prirodnih na drugom mjestu, nego se i u Zagrebu **prirodno događa**. Posljedica je, vidjelo se, uspješna životna i socijalna (re)interpretacija modela. Njegove su intencije na djelu. Ali su na djelu i razlike koje imaju status priznatih dobara baš zato što su izazvane modelom.

U drugoj hrvatskoj modernizaciji suspendirana je baš ta presudna uloga životnog konteksta. Suspendirana na mjestu konteksta **zaleđuje socijalnu prazninu i muk**. Zahvaljujući tomu, metropolsko se dovršavanje Zagreba rastvara u niz **mehaničkih** graditeljskih gesta koje svoju izvrsnost mogu potvrditi samo nedvosmislenom vezom s kojim od orijentirajućih fantazama druge modernizacije, **ali ne i sa**

životnim i razvojnim tijelom Zagreba. Zacijelo je to glavni razlog zašto je metropolsko dovršavanje Zagreba tijekom druge modernizacije bilo srodnije dovršavanju središta nacionalne (paleo)industrijske negoli dovršavanju nacionalne metropole. Imaju li se na umu sve unutrašnje paranoje poretka, nije neopravdano upozoriti da je to, zacijelo, bio i urbanistima jedini pristupačni način da se živim očuva ako ništa drugo onda uvid da se metropolsko dovršavanje Zagreba treba odigrati na spomenutom potezu. No samo ograničenje bitno ne mijenja označnice događaja. Tijekom druge modernizacije zagrebački se metropolski potez **nije oblikovao** kao mjesto neprenosivo drugamo. Naprotiv, oblikovao se kao zbirka prenesenih (i prenosivih) primjera graditeljskog umijeća, **podrijetlom s drugih (ne)mjesta.** Činjenica da na njemu ima nekoliko primjera profesionalne izvrsnosti bitno ne ugrožava samu tvrdnju.

Upozorili smo da u zagrebačkoj gradskoj zbilji ima i drugih mjesta s metropolskim mogućnostima. Ali spomenuti potez bitno određuje sadašnje metropolske atribute grada. Već i zato se pitanje o oblikovanju metropolskog pročelja, a ono nije, upozorili smo u prijašnjim analizama (10; 1997), oblikovano, lokalizira na njemu. Nerijetko se opravdano upozoruje da za takav pothvat Hrvatska nije financijski snažna. Ali njezina financijska nemoć **nije** glavna teškoća. Naprotiv, glavna je teškoća u (ne)odlučnosti da se jasnije misli o dugoročnoj identitetnoj i strukturnoj stabilnosti hrvatskog društva i njegove države.

Velegrad

U raspravi o zagrebačkom gradskom identitetu (10; 1997) u posebnoj su analizi predočena osnovna obilježja velegradske zbiljnosti. Ustvrdeno je, također, da je Zagreb postao zbiljskim velegradom tijekom druge modernizacije, dakle u razdoblju 1946.-1990. godine. Prije toga nerijetko se u društvenoj komunikaciji rabe i velegradski pridjevi za opis Zagreba. Ali oni su pretežno posljedica potrebnih stilskih i komunikacijskih gesta. S činjenicama imaju malo zajedničkog.

U genezi velegradskog Zagreba uočljiv je nemali paradoks. U europskoj urbanoj tradiciji velegradovi su izravne posljedice koliko sposobnosti pojedinih gradskih i zemaljskih elita za određeni tip razvitka toliko i osnaženih tržišnih procesa koji, **baš u velegradskim uvjetima,** dobivaju socijalnu i socijalnu/ekologijsku potporu, potrebnu za njihovo dugoročno ubrzanje. U razdoblju kada se Zagreb

oblikuje velegradski, voljom poretka tržište je suspendirano s mjesta mjerodavnog preusmjerivača javnih dobara i izazivača gospodarske i razvojne inicijative. Ono, dakako, nije ukinuto. Ali je njegova **strategijska uloga** reducirana na pomoćni mehanizam razmjene dobara, pogodan za napredak uglavnom manje važnih društvenih aktera. Temeljne strategijske odluke i strategijski akteri oblikuju se, pak, neovisno o tržištu, na temelju institucionalizirane sistemске volje koja djeluje kroz likove specifične političke osmoze države i partije.

Iz paradoksa izlazi da je uspon velegradskog Zagreba **bez dublje veze** s gospodarskim usponom i tržišnom racionalnošću. Točnija je tvrdnja da se Zagreb, kao **imaginarni** velegrad stavlja na raspolaganje “radnim ljudima” kao najvažnije društveno dobro. Budući da nije zbiljskim velegradom, on je nužno **obećanim**. Poredak pak ne može sebi dopustiti zaborav glavnih obećanja, jer tako izravno gubi utopijsku legitimaciju, a time i glavnu polugu u održavanju poretka. Rezultat je sistemski imeprativ da Zagreb **mora** postati velegradom. Pokretač “velegradskosti” nije, rečeno je, tržišna i gospodarska zrelost. To znači da se “radnim ljudima” koji dolaze u imaginarni velegrad (pretvarajući ga u stvarni) mora staviti u izgled životna perspektiva poduprta drukčijom argumentacijom od one što pripada gospodarskoj racionalnosti. Ona se, poznato je, nalazi u **višku sistemске ponude institucionalnih likova perspektive** iliti, drukčije rečeno, u višku ponude da se stekne društveni/politički položaj (odvojen od tržišne povijesti). Grubo rečeno, velegradski uspon Zagreba tijekom razdoblja druge hrvatske modernizacije temelji se na višku ponude rentijerskih položaja osiguranih općom legitimacijom poretka (zajamčenih državom). Zahvaljujući tomu, mnogi novodošli, prihvaćajući ulogu “radnih ljudi”, **postaju poretkom ovlašteni rentijeri**. Pri tomu prihvaćaju i dva nužna uvjeta: **pristaju biti velegradskom masom, potrebnom za opstanak velegrada, i pristaju biti “manekeni-ma” poretka**.

Iz predočenih tvrdnja lako je izvesti zaključak da zagrebačka velegradska povijest iz razdoblja druge hrvatske modernizacije **nije** funkcionalno ovisna o gospodarskoj preobrazbi. Naprotiv, ona **tek mora izazvati** poretkom priznate oblike gospodarske prakse i komunikacije. Budući da poredak doktrinarno ne dopušta mogućnost osamostaljivanja tržišta u ulozi fatalnog subjekta alokacije dobara, velegradska zbilja djeluje na dva usporedna načina.

Na temelju prvog načina poredak izgrađuje velegradsko gospodarstvo s potrebnom “radničkom većinom” i s državom u ulozi glavnog subjekta alokacije dobara i redistribucije dobiti. Na temelju drugog načina velegradska zbiljnost, **autonomno**, oblikuje okvir koji je prirodno stanište sudionika “sivog” gospodarstva. Drukčije rečeno, šverceru ili krijumčaru dobara, odsutnih u sistemskoj proizvodnji i potražnji, velegrad je mjesto gdje se njihov rizik i trud **isplati najviše**.

Bilo je pokušaja da se velegradska povijest Zagreba iz razdoblja druge hrvatske modernizacije svede na tipičnu zbiljnost velegradske ekspanzije u latinoameričkoj urbanizaciji šezdesetih i sedamdesetih godina. Međutim, ta redukcija nije opravdana. Nedvojbeno je da su na analognoj razini usporedive jer su oblikovane bez stvarnog gospodarskog poticaja: zagrebačka na temelju volje poretka, a latinoamerička na temelju radikalne prerazdiobe dobara u korist grada. Ali tu se usporedivost i iscrpljuje. Zagrebačka velegradska povijest posredno izazivlje industrijsku ekspanziju, premda je tržište suspendirano u ulozi strategijskog sudionika razvitka. Latinoamerička ne izazivlje nikakvu dodatnu gestu: ona samo drukčije imenuje sirotinju. Izravni je otisak te razlike činjenica da zagrebačka velegradska zbiljnost djeluje kao “divlji” lik velegrada. Ali, ipak, velegrada u kojemu se povjerenje u vlastiti rad kao u sredstvo osobnog boljitka nije posve zadržalo.

Dakako da skicirane strukturne nedoumice otežavaju i jasno žanrovsko razgraničenje likova velegrada u Zagrebu. Premda je Zagreb velegrad, sva zagrebačka mjesta **nisu** velegradska, **a ne trebaju to ni postati**. U epistemološkom modelu “novih urbanih politika” europskih gradova lako je uočiti da se likovi velegrada jasno dijele od ostalih likova gradske zbiljnosti. Dijeljenje nije teško jer se velegradski sklopovi izravno vežu s **gospodarskom i komunikacijskom efikasnošću**. Drukčije rečeno, velegradska su mjesta ponajprije ona gdje je gospodarska dinamika i praksa najefikasnija ponajviše zahvaljujući urbanim poticajima (koncentracije ljudi, pristupačnost prometnih poteza, infrastrukturna opremljenost itd.). Sukladno tomu, velegradska mjesta Zagreba ne treba tražiti tamo gdje je očito da su ona prirodna staništa metropolskih ili kojih drugih gradskih likova. Treba ih tražiti tamo gdje komunikacijski odnosi **nisu određeni sintaktičkim pravilima identiteta nego pravilima stjecanja dobiti**. Ponajprije su to područja jakih prometnih koridora i dijelovi grada o njima ovisni te

područja s dominirajućim komercijalnim odnosima i ritmovima. Bitno je uočiti da velegrad **nije** lik “otuđenog” grada. Naprotiv, **radikalizacija njegove anonimnosti njegovo je temeljno sintaktično pravilo.**

Zavičajni grad

Ta je sintagma, radikalno promatrano, paradoksalna. Oksimoronski dojam potječe ponajprije iz uvida da je grad, kao sklop i poredak života, **autonoman** u odnosu na likove prirodnih obveza i ovisnosti kakvi su nagoviješteni zavičajnošću. U kolektivnim zapisima najvažnijih europskih tradicija zavičaj je, redovito, mjesto gdje se potvrđuje najčvršća ovisnost (skupina ili pojedinaca) o prirodnim temeljima. Zato je, u isti mah, i mjesto s najjasnijim identitetnim likovima, ali i mjesto s najmanjom slobodom. Na drugoj strani gradski je poredak života projektiran u obzoru autonomističke imaginacije. Sukladno tomu, nije pogreška misliti o gradu kao o poretku života **koji je bezzavičajnost oblikovao kao svoju dugoročnu i strukturnu prednost.** Niz gradskih posebnosti izravna je posljedica te činjenice. Njoj, napokon, grad duguje i svoju sposobnost za stvaranje i množenje izuma i novosti; sposobnost koja je presudno odredila dominirajuće uloge grada u suvremenim društvima.

Prati li se dosljedno naznačeni trag, nije se moguće otrgnuti od zaključka da u takvoj gradskoj zbiljnosti, koja **radikalno** ovisi o autonomističkoj mašti i tradiciji, nije, zapravo, moguća zavičajna svakodnevnica. Nije zbog toga što autonomistička mašta radikalizira ona gradska obilježja koja gradsku zbiljnost fiksiraju na pridjeve kakvi su: neponovljiva, samosvojna, originalna, otvorena itd. Lako je uočiti da spomenuti pridjevi naznačuju one strane gradske zbiljnosti koje se konvencionalno gradu dopisuju uvijek kada se želi posebno priznati njegova **emancipacijska** zadaća i vrijednost.

No već i zgoljni egzistencijalni uvid svakog prosječnog gradskog stanovnika pokazuje da se gradska zbiljnost ne može temeljito predočiti rabe li se isključivo takve skupine atributa. Grad je i zavičajna svakodnevnica. Na drugoj strani njegove zbiljnosti, dakle, prirodni su svi oni fenomeni koji su oprečni fenomenima što ih opisuje prijašnja skupina atributa. To su fenomeni ponavljanja, ustrajnosti, imitacije, rituala itd. Svi oni dijele jedno zajedničko obilježje: u iskustvu pojedinca ili skupine imaju mjesto **prirodnog/društvenog** fenomena. Od njih se, dakle, ne očē-

kuje da budu uporišta iznimnih događaja ili vrijednosti. Ali se, na drugoj strani, očekuje da budu sastavnice sigurne svakodnevnne **životne** prakse. Zato i zaslužuju atribut prirodnih/društvenih fenomena.

Već i površna inventura podrijetla prirodnih/društvenih događaja u gradu pokazuje da među njima ima malo onih koji su stvarno po podrijetlu “prirodni”. Među njima su tijelo i njegova baština te nekoliko društvenih ritmova određenih prirodnim uvjetima i okolnostima najvažniji. Sve druge sastojine područja prirodne društvenosti su, zapravo, “proizvodi” gradske zbiljnosti, i samo u njoj odredljivi. Međutim, oni su u toj zbiljnosti tako prisutni da se ne mogu od nje odvojiti bez fatalnih posljedica i za njih same i za zbiljnost iz koje se izdvajaju. Oni su, dakle, **neuklonjivi sadržaj gradskog mjesta**. To su sve one odrednice koje, same po sebi, nisu nikakvim posebnim vrijednostima. Ali njihova je uloga u diferenciranju gradskog mjesta tolika da se ono bez njih i ne može diferencirati. Zato se posredno priznaje da one mjestu pripadaju “prirodno”, premda nije riječ o prirodnosti kakvom se služi biologijska znanost. Posrijedi je prirodnost konstruirana s pomoću socijalne sintakse.

Zahvaljujući tomu, i grad, unatoč svojoj autonomističkoj tradiciji i pamćenju, ovisi o svojoj zavičajnosti, dakle o mjestu i mjesnosti, bez koje bi bitno promijenio autentična obilježja. Korisno je uočiti: zavičajnost nužno ne obuhvaća originalne sastavnice grada. Ali kao **cjelina razlika** izrazito ovisnih o mjestu i neprenosivih s njega **neposredno utječe na originalnost grada kao cjeline** . Zato, nerijetko, analitičari i nehotice, premda netočno, tvrde kako je zavičaj temelj gradskog identiteta. Tvrdnja je netočna zbog toga što zavičaj nije jedini, a još manje ekskluzivni, temelj gradskog identiteta.

Predvidljivo je da će zagrebačka zavičajna područja biti izložena pritiscima i metropolskih i velegradskih likova gradske mijene. Obje skupine likova djeluju kao svojevrсни “korektori” zavičajnog svijeta. Međutim, njihova prevlast u gradskoj zbilji najpouzdanijim je znakom suspendiranja zavičajnoga grada. A time i grada kao mreže svakodnevnih ritmova, navika, ponavljanja i prava na – banalnost. Budući da su takve suspenzije u isti mah i suspenzije osnovnih životnih vrijednosti, one širom otvaraju vrata razumijevanju grada kao jedne vrste **privremena boravišta**. Na taj se način **grad promiseće u prigodni socijalni i ekološki savez privremeno prisutnih**. Nije teško uočiti da je na taj način grad ostao bez osnovne socijalne i kulturne obrane.

Zavičajni Zagreb, dakle, proteže se na širokom području gradske zbiljnosti gdje je moguće u kolektivnom iskustvu razviti zamisao o posebnosti mjesta. Izazivanje te zamisli nije ovisno samo o pamćenju onih koji su se tamo već ukorijenili. Ovisno je i o zamislama onih koji su, u ulozi novodošlih, pripravnici takvo mjesto prihvatiti kao novo mjesto vlastitog **imaginarnog** rođenja. Već i zbog toga izazivanje izravno ovisi o tomu u kakav položaj stavlja svakodnevne životne ritmove i njihove prirodne izvedenice. Budući da je, dakle, posebni strukturni lik gradske zbiljnosti zavičajni se Zagreb ne može, a i ne smije, reducirati na druge strukturne likove. U osnovi, njegova obilježja predmetom su kontinuirana i analitičkog i oblikovnog traganja. **Najmanje je netočno ta traganja podvesti pod urbanistički pojam: reurbanizacija.** Njime se označuje proces razgraničenja osnovnih žanrova gradske zbilje, ali i sustavna praksa **socijalizacije** pragmatičnih tvorevina druge modernizacije i njihov prijevod u činjenice i ritmove "stvarnog svijeta". Odmjeri li se na taj način baština druge modernizacije, nije teško uočiti da njezin veći dio **tek ima postati** sastavnicom zavičajnog Zagreba.

Periferijski grad

Periferijski likovi gradske preobrazbe navlastiti su likovi zbog više razloga. Na prvom je mjestu činjenica da je periferija u odnosu prema gradskoj zbiljnosti **hibridna** zbiljnost. Hibridnost je izravni trag dualnog životnog stila periferijskih aktera. Na jednoj strani oni su, kao i ostale gradske skupine, prirodni baštinici i korisnici gradskih dobara i uređenja. U oblikovanju i planiranju vlastite životne perspektive računaju s tim dobrima i uređajima kao i svaki drugi gradski stanovnik. Na drugoj strani, međutim, oni su jednako prirodno baštinici i korisnici (ne)gradskih uvjeta svakodnevnog života. Ta negacija ne znači i nužnu odsutnost osnovne tehničke i društvene infrastrukture. Složenicom se želi naznačiti da su svakodnevni uvjeti periferijskog života bitno prožeti prisutnošću obilježja i činjenica **koje nisu tipično gradske.** (Primjerice, veći udio prirodnih vrijednosti u okolišu, stabilnost susjedstva, manja socijalna i funkcionalna gustoća, veća ovisnost o okućnici i načinu njezine uporabe, veća važnost poljodjelskih poslova u kućnom proračunu itd.) Zato je razložno periferijski životni stil promatrati kao stil **koji teži sinkrono izvlačiti dobit iz dva, ako ne oprečna onda sigurno različita, ži-**

votna ustroja: iz gradskog i iz (ne)gradskog. Socijalni, tehnički i simbolični spojevi tih razlika uporište su periferijskih posebnosti.

U tipičnim predodžbama o periferiji dvije su glavne. Prvoj se periferiji dopisuje pridjev nepoželjna životna područja. Sukladno tomu periferija je široko gradsko područje aktera koji su se pokazali u gradskim natjecanjima za dobra i položaje manje sposobnima i uspješnima. U radikalnoj inačici te predodžbe periferija je istovrsna rubnom području socijalnog i životnog jada. Ili: području “poniženih i uvrijeđenih”.

Drugom se tipičnom predodžbom periferiji dopisuje pridjev ekskluzivna životnog područja, kojim gospodare oni najспособniji i najuspješniji. Sukladno tomu, periferija je životno područje gdje njezini akteri uzorito uspješno spajaju sve prednosti života u gradu i života na ladanju.

Obje predodžbe, premda nagovješćuju po sadržaju izrazito oprečne slike, proizlaze iz zajedničkog temelja. On se najpreglednije može formulirati stavom: periferija je posljedica djelovanja mehanizama socijalne segregacije u gradu. Budući da je ta posljedica proizvod u etičkom pogledu problematična procesa, prirodno je što je i sama zaslužila isti, “problematičan” pridjev.

Nije na ovom mjestu moguće razviti raspravu o ulozi procesa socijalne segregacije u gradu. Upozoriti je, tek, da je ukupna socijalna konfiguracija grada, načelno promatrano, posljedica socijalne segregacije. **No ne samo segregacije.** Kada se strogo slijede implikacije tvrdnje o segregaciji, nužno se dolazi do zaključka da na svim gradskim mjestima gdje jesu, gradski stanovnici jesu **prisilno**. No zaključak opovrgavaju već i površna istraživanja. Nije dvojbeno da su segregacijski mehanizmi djelovali i djeluju na teritorijalni raspored urbanih aktera. Ali se ne može isključiti ni činjenica da su na mnoga mjesta, za druge aktere **manje privlačna**, došli vlastitom, **slobodnom odlukom**. Uzme li se ta činjenica u obzir, lako je uočiti da je periferijsko područje obilježeno rasporedom aktera koji su tamo prispjeli nagnani segregacijskom nuždom, ali i rasporedom aktera koji su periferijsko područje odabrali slobodno, na temelju odbira odgovarajućeg životnog stila. Nije prijeporno da se po slobodnu odbiru uspješnije orijentiraju moćniji i bogatiji sudionici gradske zbilje. Ali nije prijeporno ni to da se po slobodnom odbiru orijentiraju i sudionici koji se u elitu najmoćnijih nikako ne mogu ubrojiti.

Na temelju ponuđenih stavova razložno je o periferiji misliti kao o autonomnu životnom području koje, kao i

druga gradska područja, ima sukladnu socijalnu strukturu. No cjelina te strukture prožeta je životnim stilom koji najmanje netočno opisuje atribut iz uvodnog ulomka: **hibridnim** životnim stilom. On je opći okvir života i periferijskih bogataša i periferijskih siromaha.

Zagrebačko periferijsko područje u osnovi je **glavno mjesto zagrebačke teritorijalne i demografske ekspanzije**. Na drugoj strani, nadzor te ekspanzije nije nikada dosljedno uspostavljen, premda su na njegovu nužnost upozorili već i autori Generalnog urbanističkog plana iz osamdesetih godina. Glavna zapreka uspješnu nadzoru osamdesetih godina bio je “prirodni” interes velikih građevinskih i (paleo)industrijskih radnih organizacija za širenjem grada. Budući da su, kako je naznačeno, te organizacije organizirale temeljne konstrukcijske djelatnosti poretka, njihove imperativne **poredak je morao nadrediti potrebama grada**. Glavna pak zapreka uspješnu nadzoru devedesetih godina jest činjenica da je Zagreb, u zajednici hrvatskih gradova, **još jedini** zadržao autoritet za razvitak sposobna središta. Je li taj autoritet posljedica njegovih metropolskih ovlasti ili velegradske dubine, predmet je posebne rasprave. U svakom slučaju taj je autoritet u kolektivnom iskustvu hrvatskog stanovništva uglavnom neokrnljen. Zahvaljujući tomu, Zagreb je **jedinim** poželjnim gradom devedesetih godina u Hrvatskoj glavnini ratnih beskućnika i nemalom broju novih nezaposlenika. Oni “prirodno” teže zauzeti zagrebačku periferiju. Dodaju li se tomu oslobođene životne i prebivališne aspiracije sadašnjeg zagrebačkog stanovništva (“život na bregovima”), nije teško predočiti snagu periferijske ekspanzije. Za sve nove dokumente koji opisuju poželjni zagrebački razvitak u budućnosti **uspostava nadzora periferijske ekspanzije nesumnjivo je jedna od temeljnih zadaća**. Ona stavlja na kušnju i uzbaštinjene predodžbe o gradu i upravljačke navike.

RETROVIZIJE
KONTEKSTA

Paleotercijarizacija

Zacijelo su ponuđeni naslovi “retrovizije konteksta” i “paleotercijarizacija” na prvi pogled nerazgovijetni. No posrijedi su razmjerno jednostavne uputnice. Složenicom “retrovizije konteksta” označujemo nekoliko jakih strukturalnih tendencija kojima je podrijetlo u uzbaštinjenom društvenom kontekstu, a koje teže oblikovanju gradske zbiljnosti **u otvorenom neskladu** s glavnim ciljevima društvene preobrazbe: s nacionalnom emancipacijom i građanskom rekonstrukcijom hrvatskog društva. Kraće, to su težnje da se gradski razvitak oblikuje i reproducira s pomoću nekoliko figura razvojne zastarjelosti. Među njima paleotercijarizacija svakako nije najmanje važna.

Terminom “paleotercijarizacija” ne označujemo poticanje razvitka zastarjele tercijare, kako bi se, na prvi pogled, moglo razumjeti njegovo značenje. Njime se, međutim, označuje tendencija da se **brojne djelatnosti tercijarnog sektora organiziraju i oblikuju po organizacijskim i konstrukcijskim predlošcima – (paleo)industrije; te da se takve tvorevine koriste u programima reurbanizacije kao obećavajuća pomagala**. Drukčije rečeno, paleotercijarizacija je tendencija u tercijarnom gospodarstvu da se djelatnosti tipične za sektor oblikuju i organiziraju po predlošku paleoindustrijske tvornice. Prva takva paleotercijarna tvorevina jest, poznato je, robna kuća. Nije, dakako, prijeporno da ona može, u zadanim okolnostima, biti uspješan oblik organizacije trgovine. Prijeporna je, međutim, ocjena njezine vrijednosti u procesima reurbanizacije, napose starijih dijelova grada ili stambenih, “zavičajnih” naselja.

Preciznija analiza spomenute ocjene pokazuje da ona počiva na jednom neobičnom pojmovnom spoju. Urbano-loška teritorijska tradicija gotovo bez provjere prihvaća stav da je tercijara, a napose trgovina, izrazito “gradotvorna” skupina djelatnosti. Pri tomu se, očito, podrazumijeva

da su njezini ne samo financijski nego i socijalni i ekološki učinci sukladni općim građanskim aspiracijama. Kada se te djelatnosti oblikuju i organiziraju u tradicionalnom mjerilu, gdje je sačuvana predodžba o ljudskoj komunikaciji kao osnovi tih djelatnosti (F. Hayek), onda se nije teško, barem načelno, s takvim tvrdnjama složiti. Međutim, kada se te djelatnosti oblikuju i organiziraju na drukčijoj i tehničkoj i organizacijskoj podlozi, **koja imitira (paleo)industrijsku**, onda sukladnost socijalnih i ekoloških učinaka tercijare općim građanskim aspiracijama postaje problematična. Jer preuzimanje (paleo)tehničke i organizacijske podloge **implicira** i preuzimanje odnosa prema socijalnom i životnom okolišu kakav je razvila (paleo)industrija.

Upravo ta unutrašnja mijena ostaje nepriznata u lokacijskom usmjeravanju i nadzoru paleotercijare. Drži se dostatnim ustvrditi da je posrijedi tercijarna djelatnost, napose kada je to trgovina, i onda kada se lokacija traži na velegradskim potezima uz prometne koridore, i onda kada se lokacija traži u područjima reurbanizacije, u starijim dijelovima grada, u stambenim “zavičajnim” naseljima ili u područjima bliskim zaštićenima. Na taj se način cenzurira bitna strukturna razlika između konvencionalne tercijare i paleotercijare. Ali i razlika koju jedna i druga izazivlju u socijalnom životnom okolišu.

Koliko je vidljivo, u Zagrebu, napose u njegovu donjogradskom dijelu, nekoliko je tipičnih primjera paleotercijarnih intervencija s legitimacijom konvencionalnih tercijarnih. Osim javnih garaža po donjogradskim ulicama (Petrinjska), u te primjere treba ubrojiti i, “tvrdo” promatrano, zamisli kao što je Importanne Galerija na Iblerovu trgu ili Kaptol centar u Tkalčićevoju. Sve te zamisli počivaju na pretpostavci da je koncentracija automobila i tercijarnih djelatnosti na tim lokacijama spojiva s njihovim gradskim statusom. Promatra li se skup djelatnosti predviđenih investicijskim programima, kakve su stanovanje, trgovina, usluge, to i nije netočno. Na tim lokacijama, sukladno njihovom gradskom statusu, zbilja i ne treba očekivati drugo osim takvih djelatnosti. Međutim, budući da se ona **praktično oblikuje na paleotehničkoj podlozi** (javne garaže plus velike koncentracije poslovnih djelatnosti), učinci planiranih promjena **neće odrediti** načelna tercijarna narav novih djelatnosti, **nego paleotehnička osnova kojom se posreduje njihova lokacijska prisutnost**. Drukčije rečeno, nastat će novi urbani i ekološki konflikti u Do-

njem gradu; oni nisu po podrijetlu paleoindustrijski. **Ali su njihovi učinci srodni paleoindustrijskim.** Iz razvojne perspektive gotovo da je zanemariva razlika između njih i starih konflikata što ih je, okupirajući grad, proizvela paleoindustrija u razdoblju socijalističke modernizacije.

Promotri li se skicirana tendencija kao indikator us trajnosti konteksta, nije teško uočiti da je na djelu isti generalni odnos prema gradskoj zbilji koji je prožimao i socijalističku modernizaciju. Odnos poučava da je grad, idealnotipski rečeno, **tvorničkim dvorištem.** Paleotercijarno vrednovanje samo “premješta” dvorište. Sukladno tomu, grad je dvorište robne kuće **organizirane kao tvornice.** Nije teško zaključiti da je takav odnos posebno udoban profitnim akterima grada. Racionalnost njihova ponašanja temelji se na ambiciji da sa što manje izdataka zarade što više. Dakako da zbog toga **prirodno teže** sniziti cijenu zaštite okoliša gdje djeluju; te sposobnosti grada da koncentrira ljude na određenim mjestima pretvoriti u **unutrašnji** mehanizam nove tercijarne organizacije. Obje težnje legitimno djeluju u svakom posebnom poslovnom pothvatu. Baš zbog toga grad mora uspostaviti jasna mjerila mogućeg i nemogućeg, dopustivog i nedopustivog. U protivnom, **paleoindustrijsku zastarjelost zamijenit će paleotercijarna zastarjelost.**

Obnova socijalnog raja

Predloženi naslov treba razumjeti u kontekstu što ga je pripremila egalitarna tradicija uporabe grada; tradicija je, poznato je, jedan među nekim “vrućim krumpirima” socijalističke baštine. Najkraće rečeno, ta se tradicija očituje u skupini tendencija i napora da se na mjestu prve razvojne zadaće grada učvrsti **skrb za neproduktivne skupine stanovništva.** Reći da se grad ili država trebaju odreći te skrbi, u Hrvatskoj je dvostruko cinična izjava. Prvo, cinična je zbog toga što su u hrvatskom društvu neproduktivne i ovisne skupine stanovništva brojnije nego one razvojno sposobne. Odreći se skrbi za njih značilo bi odreći se skrbi za nemali dio stanovništva. Drugo, cinična je zbog toga što je višedecenijska tradicija socijalističke države toliko proširila i učvrstila socijalna prava neproduktivnog stanovništva da se svaki pokušaj njihova praktičnog reduciranja javno doživljuje kao jedna vrsta socijalnog sadizma. Dakle, neovisno o motivima koji bi mogli potaknuti govornika na spomenutu tvrdnju, on ne bi mogao izbjeći javnu optužbu da je zagovornikom cinične razvojne strate-

gije. Zato nije neobično što takvu, i srodne, tvrdnje nositelji političkih ovlasti izbjegavaju. Ako ništa drugo, one nisu posebnim preporukama za masovnu biračku potporu.

No sistemska potpora neproaktivnim skupinama stanovništva ima i svoju razvojnu bilancu, djelomično neovisnu o opisanom tipu moralne osjetljivosti. Ona se u kritičkoj literaturi najčešće opisuje sintagmama kao što su egalitarna razdioba ili egalitarni poredak. U takvu društvenom okviru stvarni proizvođači društvene perspektive i boljitka rubnom su skupinom pod izravnim nadzorom parazitskog birokratskog sloja koji svoju upravljačku legitimaciju izvodi upravo iz načelne skrbi za neproaktivne skupine. Povijest socijalizma pokazuje da se u takvu shematu ne može izbjeći ni jedna klopka rentijerskog društva. Ono, dakle, **uspješno funkcionira samo koliko uspješno radikalizira svoju razvojnu i strukturnu ovisnost** o adresama koje redovito doznaju zajamčenu rentu. Jedna među izravnim posljedicama takve mijene jest učvršćivanje kulturnog ambijenta koji je posebno pogodan za strategije unutrašnje (samo)kolonizacije. Među njima je posebno važna ona koja ohrabruje sumnjičavost prema procesima životnog diferenciranja. Zahvaljujući njezinim učincima, samorazumljivo pravo na životnu različitost postaje, također samorazumljivim, izvorom “rizičnih” oblika ponašanja.

Na skiciranoj podlozi učvršćuju se i primjerene urbane strategije. Njihov je središnji orijentacijski lik socijalni ovisnik s reduciranim, ali sistemski zajamčenim pravom na “egzistencijalni minimum”. Budući da je minimum već po definiciji razina gdje su životne razlike odredljive samo onoliko koliko su ukinute, predvidljivo je da će urbane strategije njime orijentirane **afirmirati, ponajprije, nastrane redukcije mjerila kakvoće kao svoje najveće uspjehe**. To, praktično, znači da je neuredan, zapušten i nastrano skroman režim održavanja i oblikovanja grada postao **istovrstan “jedino mogućem”** modelu održavanja i oblikovanja. Posrijedi je očita simbolična konstrukcija obzora razumijevanja socijalnih prilika. Ona je izravno podređena rentijerskim fantazmima i upravljačkih i ovisničkih skupina.

Predočena shema, dakako, ima sva obilježja idealtipske sheme. To znači da se ona u naznačenoj zgošnjosti ne može uočiti ni na kojem empirijskom mjestu (ili samo na radikalnim rubovima društva). No niz njezinih posrednih implikacija ima status sistemskih činjenica. Primjerice, tijekom 1997. godine zagrebačko je gradsko poglavarstvo s posebnom pozornošću pripremilo prijedlog stambenog zbr-

njavanja više desetaka sirotinjskih obitelji. Odmjeren s moralnog stajališta taj čin, dakako, zaslužuje poželjne pridjeve. No odmjeren s razvojnog stajališta predmetom je dvostrukog prigovora. Prvi se svodi na razložno upozorenje da je Zagreb ionako postao “usisivač” hrvatskog stanovništva te da svako daljnje povećanje privlačnosti grada za sirotinjske skupine stvarno potiče nove useljeničke valove. Drukčije rečeno, takva bi gesta bila razvojno primjerena kada bi je zagrebačka gradska uprava smjestila **u koji drugi hrvatski grad**, čiju je socijalnu privlačnost potrebno poduprijeti “izvana”. Drugi se prigovor svodi na, također razložno, upozorenje da se na sličan način nije očitovala javna skrb ni za koju drugu profesionalnu skupinu koja izravno poboljšava gradsku kompetenciju i razvojnu otpornost; napose ne za elitne skupine sposobne oblikovati primjerene odnose između hrvatskog razvojnog potencijala i europskog okoliša.

Nije spomenuti primjer jednim primjerom. Ali je svakako indikativan. On poučava da u razvojnoj imaginaciji dominirajućih gradskih aktera djeluje jedna vrsta epistemološke ustrajnosti koja je još u razdoblju socijalističke modernizacije zorno pokazala u kakve se začudne oblike “raubanja” grada mogu prometnuti egalitarne systemske opsesije. Upozorili smo, ima li se u vidu ukupna socijalna “baština” postsocijalističke Hrvatske, nije moguće likove egalitarnosti uklanjati bez opasnosti da uklanjanje podleđe ciničnim strategijama. No, na drugoj strani, ustrajnost egalitarnih opsesija načinila je već zadivljujuću zbirku primjera uništavanja grada s legitimacijom brige za grad. Reurbanizacija Zagreba s pomoću slika obnove socijalnog raja zato jedva da može biti više od egalitarne navike činovništva koje ne samo da nije nikada pripadalo povijesti građanstva nego je poduzelo sve da se građanstvo na mjestu središnjeg gradskog aktera i ne ustali. Budući da ta vrsta preobrazbe nije vjerojatna računala li se samo s unutrašnjim sazrijevanjem hrvatskog društva, očito je da je uloga upravljačkih skupina upravo suprotna ulozi čarobnjaka na vratima (socijalnog) raja. Ona se, najprije, pokazuje **u obvezi da se razvojno sposobnim skupinama u gradu zajamče uloge izvedene iz njihove razvojne kompetencije**.

Eurokratsko imitiranje

Uvodno je potrebno ukloniti jednu, inače konvencionalnu, optužbu koja prati sve rasprave o tendencijama što se mogu podvesti pod naznačenu složenicu. Optužba se sastoji u tome da kritika eurokratskog imitiranja nije drugo nego pokušaj da se Hrvatskoj nametne fantazmagorični “treći put” u međunarodne integracije. Složenica “treći put” nije, dakako, odabrana slučajno. Svatko, čak i s kraćim pamćenjem, zna da je ona bila općom etiketom modela međunarodnog povezivanja u socijalističkoj modernizaciji. Dvije su osnovne sastavnice takva “trećeg puta”: nesvrstanost i samoupravljanje. Oduzmu li se tim sastavnicama obvezujući likovi političkog prenemaganja, na vidjelo dolazi model koji je hrvatsko društvo, pouzdano i predvidljivo, više desetljeća **odvajao od ostatka europskog građanskog svijeta**, a bližio ga kontinentalnim periferijama triju kontinenata: periferijama Azije, Afrike i jugoistočne Europe. Drukčije rečeno, zahvaljujući tomu modelu, hrvatsko se društvo uspješno barbariziralo.

Uporaba iste složenice devedesetih godina nagovješćuje i približno iste ishode. Razlika je tek u tomu što se složenicom ne označuje integracijska praksa socijalističke modernizacije, nego jedan skup uputnica koje upućuju na potrebu za kritičkom inventurom eurokratskog imitiranja. Jedan skup tih uputnica, strogo govoreći, takvu nepovjerljivost i zaslužuje. Posrijedi su oni pokušaji koji potrebu za kritičkim istraživanjem i provjerom eurokratskog imitiranja **reduciraju na nužnost preventivnog zatvaranja hrvatskog društva od poticaja i utjecaja građanskih društava u Europi**. Posrijedi su, dakle, strukturne tendencije motivirane autarkičnim opsosijama. Koliko su one posljedica zgojine neukosti a koliko zbiljskih iskustava, predmet je posebne rasprave. U svakom slučaju likovi “trećeg puta” što ih one nagovješćuju teško da su likovi puta, prije bespuća.

Ima li, dakle, kritika eurokratskog imitiranja svoje prirodno mjesto, koje nije opterećeno opasnošću od podvrgnuća opsosijama “trećeg puta”? Držimo da je moguć potvrđan odgovor. Njemu u potporu nudimo dvije skupine činjenica.

(i) **Perspektive stvaranja nove tehničke strukture.** Poznato je da je socijalistička modernizacija podlegla središnjem modelu posebne tehničke ekspanzije: paleoindustriji. Oslonivši se na paleoindustriju, hrvatsko je gospodar-

stvo uspjelo (samo)kolonizirati vlastitu unutrašnjost: na inozemnim se tržištima, pak, pokazalo sposobnim samo tamo gdje su tržišta bila zasnovana na ekstremno reduciranim tehničkim i socijalnim aspiracijama, dakle, u socijalnim prilikama **predgrađanskog podrijetla**.

Društvena preobrazba devedesetih godina, potaknuta građanskim mjerilima i ciljevima, prirodno implicira i rekonstrukciju paleoindustrije i njezinu preobrazbu u novu tehničku strukturu primjerenu novim (oslobođenim) građanskim aspiracijama. Drukčije rečeno, građanska preobrazba implicira i potrebu za novom industrijskom strukturom koja je sposobna za inovacije i prilagodbe. Eurokratske tendencije, na drugoj strani, teže sposobnost za oblikovanje nove tehničke i industrijske strukture dodjeljivati **selektivno**, sukladno načelu da europskim središtima pripada i pravo nadzora tehničke preobrazbe, a perifernijim europskim društvima (kakvo je i hrvatsko) pravo na **reprizne tehničke strukture**. Promotri li se posljedice takvih tendencija u zagrebačkoj gradskoj preobrazbi, dolazi se do paradoksalna zaključka. On sugerira da eurokratske tendencije **potiču paleoindustrijsku ustrajnost** u gradskoj preobrazbi. Jer, vidjelo se, prema europskim perifernijim društvima potiskuju, iz središnje europske perspektive, reprizne tehničke strukture i sklopove. Dakako da zagrebački razvojni akteri, barem oni kojima je tijesno u socijalističkim industrijskim shemama bez socijalizma, moraju dovesti u pitanje naznačene posljedice. Ili, drukčije rečeno, upravo potreba za uspješnom integracijom u Europu **nameće** kritiku eurokratskog imitiranja.

(ii) **Ishod formalne europeizacije (tranzicije)**. Kao što je poznato, tranzicijska preobrazba obuhvaća dva usporedna programa institucionalne rekonstrukcije društva: političku rekonstrukciju (demokratizacija) i gospodarsku rekonstrukciju (privatizacija). Oba se programa, vidjelo se, temelje na stavu da je institucionalna rekonstrukcija dostatna za obuzdavanje divljih učinaka socijalističke modernizacije. Prihvati li se taj stav, imperativ da institucionalna rekonstrukcija hrvatskog društva **mora imitirati** bolja/najbolja rješenja u europskim društvima, djeluje kao zasnovan i racionalan stav.

No uvid u procese u društvenoj zbilji izvan naznačenog institucionalnog okvira otkriva da se, **unatoč** takvu imitiranju, **ne mogu izbjeći paradoksalni oblici nove barbarizacije** (primjerice, "divlje" poduzetništvo, uspon kriminalnih aktera u gospodarstvu itd.). Premda je osnovica

takvih paradoksa naoko zagonetna, nije neodređljiva. Posrijedi je činjenica da se oba programa formalne europeizacije **ne mogu dovršiti s planiranim rezultatima ako nisu određeni modernizacijom** kao procesom mijene društvene zbilje. Modernizacija se, pak, ne može oblikovati na temelju imitiranih shema nego s pomoću **kreativnog odgovora** na temeljna društvena ograničenja i izazove. Drukčije rečeno, eurokratsko imitiranje ne može zajamčiti onu razvojnu strategiju koja će uspješno ukloniti uzbaštinjena i novostvorena ograničenja. **Potrebna je, dakle, njegova kritika eda bi se primjereno odgovorilo na pitanje o obrisima iduće hrvatske modernizacije.**

Izloženo načelo može se primijeniti i na gradsku preobrazbu. Daljnji razvitak Zagreba djelomično se, dakako, može usmjerivati imitiranjem primjera izvrsnosti u inozemnom susjedstvu. Ali, stvarna modernizacija grada određljiva je samo kreativnim odgovorom na glavna ograničenja. Drukčije rečeno, **ona je neprenosiva gesta.**